Mi is a probléma a nyelviségi kérdéssel? Amennyiben az egykori sztyeppei, nomád népek örökségét valljuk, akkor a nomád életmódot folytató finnugor nyelvű népekről sem feledkezhetünk meg. Az északi, eurázsiai nyelvcsalád népeinek kultúrája is magasrendű; szoláris kultuszaikban a napistent jelképező szarvas totemállat; vallásuk az eurázsiai sámánizmushoz sorolható. Egyes tagjaik máig természettel együtt élő, vándorló életmódot folytatnak, már amennyire a kortárs Oroszországban ez lehetséges.

A nyelvi kapcsolat elvetése, már csak azért is logikai hiba egy turanizmussal foglalkozó könyvben, mivel a turanizmus elnevezés a 19. század második felében Matthias Alexander Castrén, finn nyelvész és nemzeti mozgalom képviselője által használt fogalom volt. Castrén az urál-altáji nyelvcsalád népeinek összefogását hirdette a turanizmus jelszava alatt, ami a Hóvári-interjúban érintőlegesen merül fel. Ez az oka annak, hogy a mai napig léteznek körök Japánban, Koreában, akik nyelvi értelemben rokonként kezelik a finneket, észteket.

A szerző által említett metakulturalizmus valahol itt kezdődhetne: magasan kvalifikált szellemi nacionalizmus egy nemzet komponenseit egységbe tudja szervezni. Közhelyként hangzik, de nem a származásunk az érdem, hanem egyéni cselekedeteink és azok eredményei; a legrangosabb ősök sem jelentenek gyógyírt az egyén személyes kudarcaira.

A könyv által felvetett problémákra – a személyes zárszóban így értékeli a szerző – az újturanizmus választ ad. A kultúranélküliség és kultúrsovinizmus helyett metakulturalizmus, az évszázadokkal ezelőtti sztyeppei életközösség mintájára, miként lehet önmagunkhoz visszatalálni, szimbiózisban élni más népekkel. Klíma-vészhelyzet és klímatagadás kettősége helyett a mélyökológia és a tudatökológia eszmeiségét ajánlja, mint a teremtett világhoz való helyes hozzáállást. A tömegesedés és egoizmus törésvonalát a szellemi nomádsággal kívánja begyógyítani. Arctalan, numerikus egységgé való süllyedés és az önimádat helyett az ego leküzdését, a szellemi és felfelé vezető út bejárását teszi követendő életúttá.

Vona Gábor törekszik a közérthetőségre, ami egyszerre válik javára a műnek és egyben a gyengesége is. Olvasás közben több interjúnál, jegyzetnél megjelenik a hiányérzet, hogy számos témát még mélyebben körül járhatna a kötet. Ezt a szerző maga is elismeri a személyes zárszóban, hogy mennyi kérdés megválaszolatlan maradt még. A téma érdemes további vizsgálatokra.

Molnár Máté

KELET ÉS NYUGAT ZENEI PÁRBESZÉDE III.

Utazások – Hét hanglemez ismertetése

Divatos kijelentés mostanság – elsősorban zenei fúziókkal kapcsolatban –, hogy *„nincsenek műfaji határok, csak jó és rossz zene van”*. Igen ám, de ki dönti el, hogy melyik jó, és melyik rossz? Ezt könnyen el szokták intézni azzal, hogy *„ízlések és pofonok különbözőek”*, vagyis kinek ez, kinek az számít jónak (amit más esetleg rossznak tart). Ezzel kapcsolatos egy másik divatos kijelentés: *„egymillió ember nem tévedhet”*, például egy aktuális slágerre adott lájkok számának tekintetében. Tehát amit sokan jónak tartanak, az eszerint csakis jó lehet? Nyilván nem, gondoljunk csak az emberi ítélőképességet befolyásoló, vagy akár megtévesztő *tömeghipnózis* szuggesztiós módszerére, amivel egész embersokaságot lehet félrevezetni. Teológiai példával továbbgondolva: ahogyan *„Ádámban mindenki vétkezett”*, ami azt is jelenti, hogy tévedett, azaz tévútra jutott, úgy

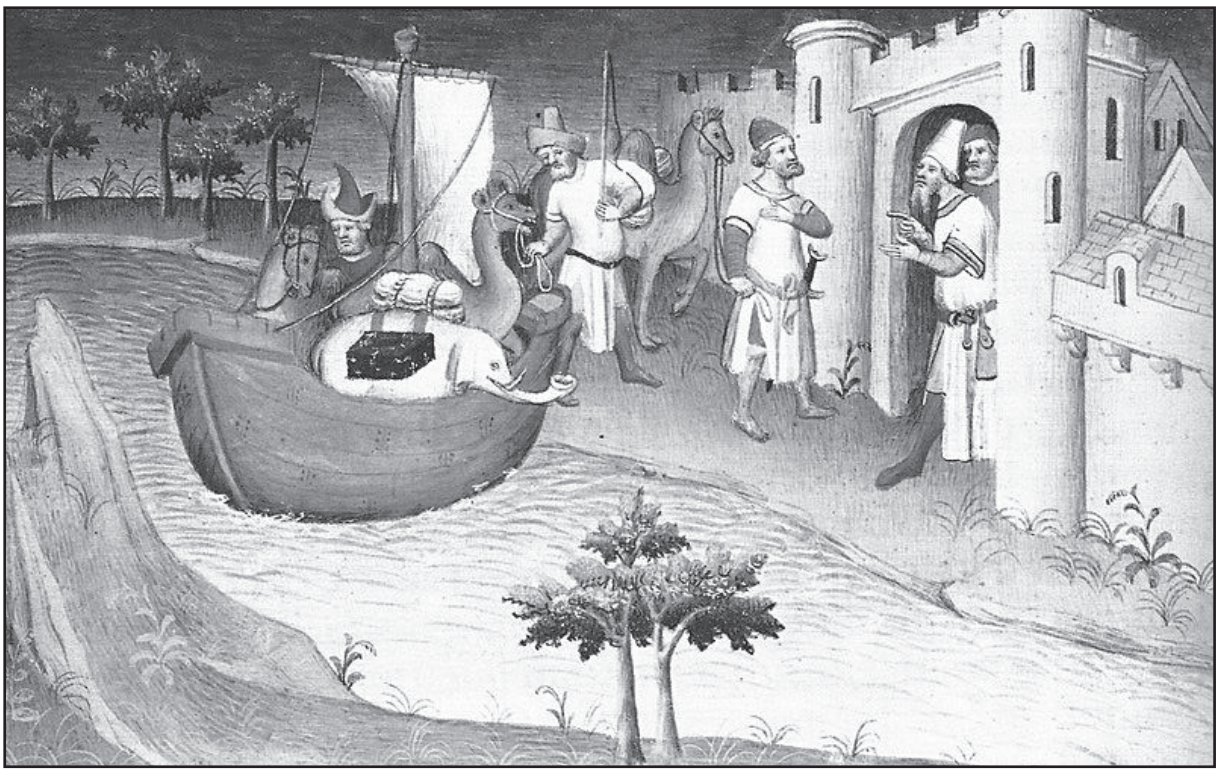
mindenkire nézve szükséges a „jó útra térés", ehhez pedig a szellemi újjászületés. Enélkül nemcsak üdvösség, de helyes ítélőképesség sincs, és csupán szeszélyből dönthető el, mi számít jónak, és mi nem.

Mindazonáltal a *jó* és a *rossz* fogalma inkább erkölcsi, mint esztétikai kategória, amely utóbbihoz megfelelőbb a *szép* és a *csúf* szavak használata. Sokszor azonban egy műalkotás ilyenképpen való megítélése a dolgok túlságos leegyszerűsítése lenne. Különösen a zene esetében ez sokkal összetettebb, több szempontú elbírálást tesz szükségessé. Meg kell vizsgálni, mit kelt, mit ébreszt az emberben, milyen hatással van rá? Rajta van-e a múzsák csókja, Szaraszvatí vagy éppen Szent Cecília – a szent zene védőszentje – áldása? Vizsgálódásaink során megállapíthatjuk, hogy van hasznos és káros – akár konkrétan halláskárosodást okozó –, van egészséges és beteg, igaz és hamis, üdvös és bűnös – sőt kárhozatos – zene is. Van zene, amely elvarázsol, lezsibbaszt, elkábít – ahogyan a „zeneileg mindenevő" Frank Zappa nyilatkozta: *„a zene a legjobb"*, mármint a narkotikumok közül –, van zene, amely felkavar, sokkol és indulatba hoz, de létezik olyan zene is, ami megnyugtat, s olyan is, amely a felébredést és a megvilágosodást segíti. Vannak zenék, amelyek ősi forrásból fakadnak, de vannak „légből kapott", gyökértelen zenék is. Ma már külön műfajként tartják számon – *horribile dictu* – a *new age* zenét, ám ekkor minden korábbi zenét *old age* zenének kellene nevezznünk, viszont az általánosan használt „régizene" (*Alte Musik*, *early* vagy *ancient music*) kifejezést csak a 19. század előttiekre értik, vagy más megközelítésben a kontrapunktikus szerkesztésmódú és modális hangsorú zenékre. Egyébként már a múltban is létezett *ars nova* (14. század) és *nuove musiche* (1600 körül) néven zenei irányzat, sőt, ne felejtsük, a *reneszánsz* is az „újjászületés" igényével jött létre. Napjainkban pedig előfordul, hogy középkori zenéket kortárs művekkel együtt adnak elő, azokkal teljes összhangban, vagy barokk műveket olyan frissességgel, mintha ma írták volna. Helyesebb lenne tehát felvetni a *primordiális zene* vagy a *musica perennis*, az „örökérvényű zene" fogalmát, ezek ellenében pedig a *deviáns zene*, a „zenei tévút" fogalmát. Ezek kidolgozásával még adós a zenetudomány, habár régi korokban már megfogalmaztak ezzel kapcsolatos tételeket, a közelmúltból pedig Marius Schneider (1903–1982) német etnomuzikológus néhány művét említhetnénk. Egy idevágó gondolat még Dobszay László (1935–2011) zenetörténésztől, amit a szakrális, liturgikus zene kapcsán mondott, hogy ha valamire megvan az optimális kifejeződési forma – mint például az *altatódalok*, vagy a *siratók* esetében könnyű belátni ezt –, akkor felesleges és szükségtelen mással helyettesíteni, vagy megpróbálni kitalálni jobbat.

Szólnunk kell még a zene gyógyító szerepéről, amire már az ókor óta vannak utalások. A *Bibliá*ból ismert példa, amikor Dávid a hárfáját pengetve kiűzi Saulból a rossz szellemet, így érve el gyógyulását (1Sámuel 16,23). A görögöknél Püthagorasz és Platón, később a 11. századi arab orvos, Ibn Butlan, majd a 15. századi firenzei filozófus, Giovanni Pico della Mirandola írt a zene gyógyító hatásáról. A 17–18. században a zene orvosi célú felhasználását a *iatromusica* kifejezéssel illették, napjainkban pedig a *zeneterápia* immár komplex és interdiszciplináris praxis. Végül még egy fogalom, ami nemcsak a fenti gondolatokat, hanem az alábbi zenei albumokat is egybefűzi: az utazás, az úton járó ember, a *homo viator*. Amennyiben egy utazás például zarándokút, úgy terápia is egyben, ami hasznos és üdvös, gyógyító és megigazító lehet, ugyanakkor egy zenehallgatás is átélhető belső utazásként, jó esetben hasonló eredménnyel.

La Camera Delle Lacrime – Bruno Bonhoure
ITINERARIUM AD PARTES ORIENTALES. GUILLAUME DE RUBROUCK (1215–1295). VOYAGE MUSICAL VERS KARAKORUM
69:08 perc (2016, En Live)

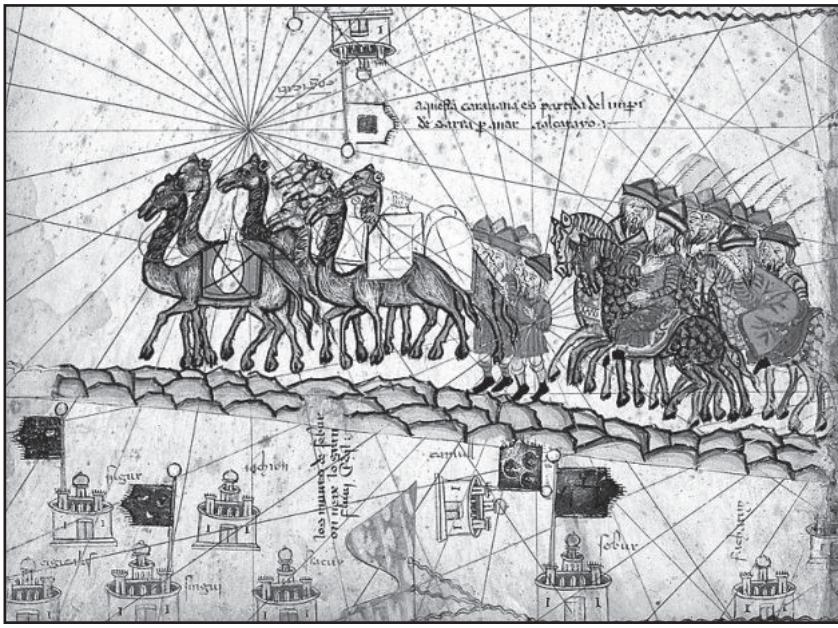
A francia La Camera Delle Lacrime együttest 2005-ben alapította Bruno Bonhoure (sz. 1971) tenor énekes – aki a Le Poème Harmonique tagja is – és Khaï-dong Luong, aki Kambodzsában született 1971-ben, majd a Vörös Khmer elől menekülve Franciaországban telepedett le, ahol matematikatanári és operatőri diplomát szerzett. Ő az együttes művészeti vezetője, Bonhoure pedig a zenei rendezője. Eddig megjelent nyolc albumuk mindegyike unikális, elsősorban középkori zenéket szólaltat meg, történelmi forrásanyagra alapozva, de az előadásmódot a tradicionális zenekultúrák felől megújító módon. Az itt bemutatott hanglemez a „Zenei utazás Karakorumba" alcímet viseli, a címben szereplő *itinerarium* jelentése pedig útikönyv (a latin *iter* = út, *itinerare* = utazik szavakból). Karakorum a 13. század közepén a Mongol Birodalom fővárosa volt, az akkori világ igen jelentős városa, ahol minden vallás békében élt együtt. Ugyanekkor Franciaországban IX. (Szent) Lajos (1214–1270) francia király, aki a keresztény lovagkirály eszményét testesítette meg, újabb keresztes hadjáratot tervezett, és meg akarta győzni Möngke nagykánt (1208–1259), Dzsingisz kán unokáját, hogy katonailag támogassa őt a kereszténység szent helyeinek visszahódítására irányuló tervében. 1248-ban

Marco Polo utazása

a király keresztes hadakkal vonult Ciprusba, Egyiptomba és a Szentföldre, s vele tartott a flamand Rubruk, azaz Guillaume de Rubrouck (1215–1295) ferences szerzetes, misszionárius, pápai követ is, akit később, 1253-ban azzal a feladattal bízott meg, hogy kérését eljuttassa a nagykánhoz. Rubruk Akkóból indult hajón, Konstantinápolyon át, majd gyalog és lóháton a tatárok földjén és Közép-Ázsia sztyeppéin átkelve 1254 elején érkezett Karakorumba. Mindez néhány évvel Julianus barát őshazakereső útja után történt, és húsz évvel Marco Polo keleti utazása előtt. 1254 pünkösdjén egy vallási vitát szerveztek Rubruk részvételével, amelynek során a keresztények, a buddhisták és a szúfik előadhatták nézeteiket, és zenéjüket. Útinaplójában leírta, hogy Karakorumban két muszlim mecset, egy nesztoriánus keresztény templom és tizenkét buddhista vagy taoista templom található. Mindezek a vallások a mongolok védelmében részesültek, akik viszont még a sámánizmust gyakorolták.

Akik kíváncsiak Rubruk útjának részleteire és a vita eredményére, művének részleges magyar fordítását két könyvben is megtalálják. *Középkori ázsiai utazók. 1. Rubruquis: Utam Tatárországban. 2. Marco Polo könyve* címmel 1881-ben a Franklin-Társulat, *Napkelet felfedezése. Julianus, Plano Carpini és Rubruk útijelentései* címmel pedig 1965-ben a Gondolat Kiadó adta ki. A hanglemez zenei anyaga változatos hangszerek segítségével idézi fel azokat a tájakat és népeket, amelyekkel a szerzetes és kísérői találkozhattak útjuk során vagy Karakorumban. Hallhatunk például dudát *(cornemuse)*, tekerőt *(vielle à roue)*, iráni *kamáncsét*, és különféle ütősöket, a kínai *erhu* hegedűn pedig annak egyik mestere, Yan Li játszik. Az elhangzó dalok nagyjából fele részben azok a keresztény zsoltárok és Mária-antifónák, amelyeket Rubruk is megemlít 1255-ben Akkóba visszaérkezvén, az addigra már Párizsba visszatért királynak *Itinerarium ad Partes orientales* címen írt levelében, amelyben beszámol neki a látottakról. Ezekkel váltakozva, olykor ezekkel együtt hangzanak fel kaukázusi, kirgiz és mongol dallamok, buddhista himnuszok és szúfi énekek. Az elején a korszakot megidéző két trubadúr éneket is hallhatunk,

Abraham Cresques térképész Katalán Atlaszának részlete; Marco Polo fivéreivel 1260-ban

Austorg d'Aurillac (1225–1291) és Bertran de Lamanon (1210–1260) szerzeményeit. Az egész album csúcspontja mindenképpen az utolsó előtti *La Controverse de Karakorum* (A karakorumi vita) című darab. A lassan, méltóságteljesen hömpölygő, egészen finom ütős és vonós kísérettel ismétlődő *Óm Mani Padme Húm* buddhista mantra alapszövetébe szövődik *Isten 72 nevének imája* latinul, *Allah 99 nevének imája* arabul és néhány mondat kínaiul. A hatás drámai és felemelő, nem is vitát hallunk, hanem

inkább összhangot, egy magával ragadó csodát. Mintha most tárulna fel az Örökkévalóság kapuja… S hogy mit hallhatunk még ezek után az utolsó szerzeményben? Az legyen meglepetés!

Külön értéknek számít, hogy mindez élő koncertfelvétel, ami 2016. szeptember 10-én készült a francia Royaumont Alapítvány fesztiválján, egyetlen előadás során. Semmi túlzás, semmi bizonyítási kényszer, csak értően és finoman egybeszőtt hangok. Nem adták hírül a világ híradói, de amit itt meg mertek és meg tudtak szólaltatni, mégis világraszóló.

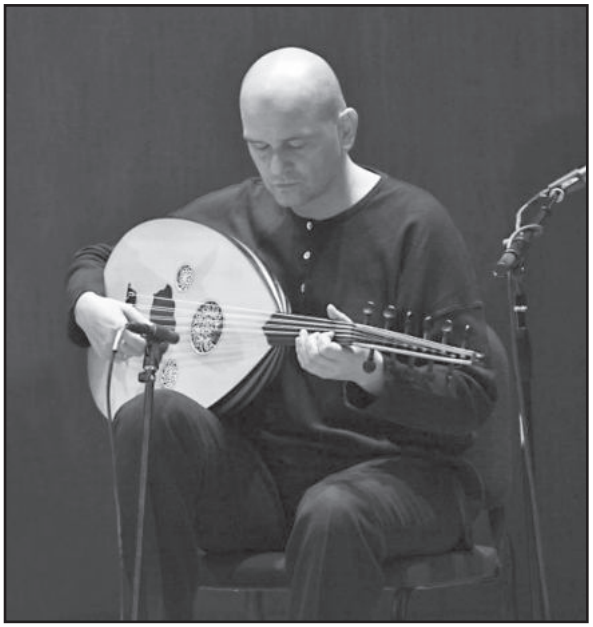
Kyriakos Kalaitzidis – En Chordais – Ensemble Constantinople
THE MUSICAL VOYAGES OF MARCO POLO
55:50 perc (2014, World Village Music, Harmonia Mundi)

Ensemble Renaissance
MARCO POLO. THE JOURNEY
52:30 perc (1992, Edition Al Segno)

Wu Wei – Lautten Compagney – Wolfgang Katschner
ON THE TRAIL OF MARCO POLO
64:52 perc (2015, Deutsche Harmonia Mundi)

A velencei kereskedő, utazó és író Marco Polo (1254–1324) nevét ma már világszerte ismerik. Vajon miben rejlik alakjának varázsa? Mi lehet az, amiért újabb és újabb generációk erednek nyomába? Az örökké nyughatatlan ifjúság kalandvágya az ismeretlen messzeség után? A mindig új lehetőségeket kereső, ambiciózus intelligencia elszántsága? A legdrágább kincs megtalálásának csalogató reménye? A legmélységesebb titok, a legnagyobb rejtély megfejtésének olthatatlan szomja? Vagy ezek mind, ebbe az egyetlen szóba sűrítve: megismerés? Ez lenne az, amiért még szerelmét is elhagyja, hogy azután újra és igazán megtalálja, mindent beteljesítő módon? Hiszen a megismer (héber *jáda*, görög *gignószkó*) igének ősidőktől fogva van egy ilyen intim jelentése is. Persze, vannak, akik szerint *„messziről jött ember azt mond, amit akar”*, és mindaz, amiről szól, csak a nagyotmondás huncutsága. Azok számára, akik sosem indultak el a saját útjukon, nem is jelenthet ennél többet.

Saját korában a szélesebb közönség nem vette komolyan Polo emlékiratait, amiket az 1271 és 1292 között megtett keleti útjáról mondott tollba genovai rabsága idején. Ezért lett a *Marco Polo utazásai* – amely magyar nyelven is olvasható, több kiadásban – másik címe *Il Milione*, vagyis „A millió”, a feltételezett hazugságok számára utalva (habár van, aki a mérföld jelentésű *miglio* többszörösét, a „sokszor ezer lépést” olvassa ki belőle). Még ma is vannak, akik kétségbe vonják, hogy Kínában illetve Kubiláj mongol nagykán udvarában járt volna, csak mert nem írt a Nagy Falról, a kalligráfiáról és a teáról. Viszont amiről írt, az később nagyrészt helytállónak bizonyult. A róla készült játékfilmeket mégis leginkább a legendás elemek éltetik. Az ismertebb filmes feldolgozások megjelenési évei: 1938, 1956, 1961, 1965, 1982, 2007, 2014–2016. Hazánkban a Giuliano Montaldo rendezte 1982-es *Marco Polo* minisorozat aratott nagy sikert – tegyük hozzá, akkor még mindenki ugyanazt a műsort nézte a TV-ben. Ennek filmzenéjét Ennio Morricone (1928–2020) szerezte, külön hanglemezen is kiadták. Ezt a szép, de többségében szomorkás-álmodozós, a témához képest túl európai zeneanyagot tanulságos összevetni a 2014-es *Marco Polo* filmsorozat (Netflix) etnozenei alapon építkező – mongol énekeseket, zenészeket is szerepeltető –, energikus, bár kissé populáris zenéjével. Meg kell említenünk még a kínai Tan Dun (sz. 1957), kortárs klaszszikus zeneszerző nagyszabású *Marco Polo. An*

Kyriakos Kalaitzidis

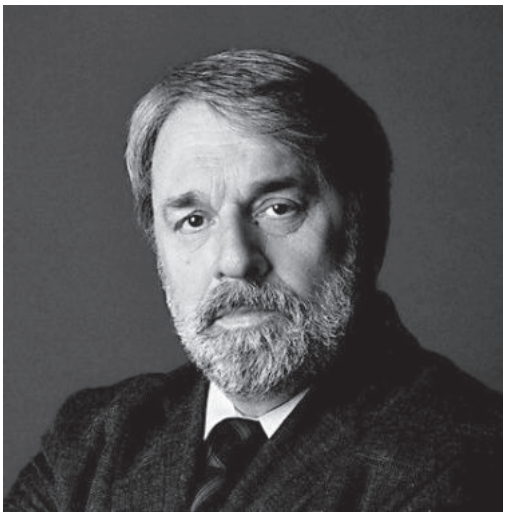
Opera within an Opera (1995) című alkotását, amivel 1998-ban elnyerte a Grawemeyer Award for Music Composition díjat, valamint Armand Amar (sz. 1953), francia komponista *Marco Polo* című baletthez írt zenéjét (2009, Naïve).

A most következő három album jó lehetőséget ad arra, hogy összehasonlítsuk egyazon téma három különböző előadását. Az első a leginkább filmszerű, és amelyik a legjobban átélhető utazásként is: kezdéstől a befejezésig egy határozott ívet mutat, feszültséggel, izgalommal és drámai elemekkel, de a merengés és a szemlélődés is teret kap benne. A görög Kyriakos Kalaitzidis, a produkció zenei rendezője és virtuóz *ud* játékosa, a bizánci zenetudomány doktora, 1969-ben született Thesszalonikiben. 1993-ban megalapította az En Chordais nevű együttesét, és ugyanezen a néven egy kulturális szervezetet, amely a Földközi-tenger menti zenei hagyományok kutatására, oktatására és népszerűsítésére összpontosít. A másik közreműködő együttes, akikkel már korábban is jelent meg közös albumuk *Carrefour de la Méditerranée* (2004, Atma Classique) címen, a kanadai Ensemble Constantinople. Ezt 1998-ban alapította Kiya Tabassian, aki 1976-ban született Teheránban, majd 14 éves korában családjával Québecbe emigrált, és zeneszerzést tanult a Montréali Zenekonzervatóriumban. Hangszere a perzsa *szetár*, és több olyan zenei projektben részt vesz, amelynek célja a kortárs zene és a szóbeli hagyományok összekapcsolása, valamint 2017-ben alapítója volt és azóta művészeti vezetője a montréali Center des musiciens du monde-nak. Testvére Ziya Tabassian ütőhangszeres *(tombak, daf)* szintén tagja az együttesnek, emellett duóban, illetve más etnozenei formációkban is gyakran játszanak együtt. Rajtuk kívül további híres vendégművészek teszik még hitelesebbé és színesebbé ezt a zenei utazást, amelynek során a Polo által bejárt területek zenei hagyományainak mozaikja tárul elénk, az egészet pedig Kalaitzidis szerzeményei és feldolgozásai fogják szerves egységbe. Hallhatjuk a kínai Lingling Yu *pipa* játékát, az üzbég énekstílus mesterét, Nodira Pirmatovát, a mongol Amartuvshin Baasandorj (az Egschiglen együttesből) kéthúros *topsur* lanttal kísért torokénekét. Szerepel még az indiai Dhruba Ghosh (1957–2017), a vonós *szárangi* mestere, aki egyetlen koncert erejéig hazánkban is járt, 2009 novemberében láthattuk a budapesti Trafóban. A Kelet-Mediterráneum meghatározó hangszerén, a *kanun*on Alkis Zopoglou játszik, az európai hangzás felelősei pedig Marco Rosa Salva fuvolista, Kyriakos Petras hegedűs és Pierre-Yves Martel viola da gambás. Az En Chordais görög lelkülete és az elhangzó görög dallamok eszünkbe juttathatják Homérosz Odüsszeuszának tíz évig tartó útját is.

A lemez kezdő szerzeménye *(Marco's dream)* egy mediterrán zenei közegben felhangzó torokének, a belső-ázsiai difonikus, azaz kéthangú éneklés *(khöömii, overtone throat singing)*, ami így együtt olyan, mintha Marco álmában halla-

na egy távoli hangot, ami a messzeségbe hívja. Ezt követően egyből „a lovak közé csapnak" a zenészek *(Gallop)*, majd felhangzik a közismert középkori téma, Trisztán kesergője *(Lamento di Tristano)*, amit a kedvesétől búcsúzó Marco is a sajátjának érezhetett. Egy nagy utazás elején a kezdeti lelkesedést és lendületet olykor megakasztja a kétely: nem lenne-e jobb otthon maradni kényelemben és biztonságban? A megtorpanás után a következő lépésnél már ott a veszély *(Jeopardy)*, a megpróbáltatás, és eljön az a pont, ahonnan már nincs visszaút, csak az előre. Az embert elragadja az utazás mámora, és úgy érezheti, mintha maga Hermész venné szárnyaira. Hallhatjuk a perzsa Háfiz egy költeményét *(Migrants circles)*, Kiya Tabassian fantasztikus énekével és zenekari kísérettel, majd bekerülünk Sangtu – Marco Polo nyomán elterjedt írásmóddal Xanadu – városának forgatagába *(In Xanadu)*. Ez Kubiláj nagykán egykori mesés gazdagságú nyári fővárosa, amiről Polo részletes leírást ad művében. Későbbi korokban ezt a mitikus helyek egyikeként emlegették. Samuel Taylor Coleridge 1797 körül például ezt írta egy költeményében: *„Kubla kán tündérpalotát építtetett Xanaduban"*. A folytatásban *(Five steps)* a *szárangi* hangja egy békésen vonuló tevekaraván képét idézi meg. A „sivatag hajója" nem lehetett idegen egy velencei hajós számára, de egy mongol és egy kínai dallamot követő görög ének *(The Stranger)* mégis idegenség érzetét kelti. Az otthon és az otthontalanság fogalmán elmerengve egy meditatív *ud* szólót *(Holy oil)* hallhatunk, ami egyúttal a zárótétel felvezetése is. Egyfajta zenei összegzésként visszatérnek az első két szerzemény motívumai, s ahogy minden elhalkul, megnyílhat az, ami hangokon, s az úti élményeken, tapasztalatokon túli. Fájdalmas, de szép. Nagyon, nagyon szép…

Szinte jelképesnek tekinthető, hogy magát a lemezfelvételt sokféle helyszínen, hét különböző

Dragoslav Pavle Aksentijević (sz. 1942)

országban (Görögország, Olaszország, India, Üzbegisztán, Kanada, Svájc és Németország) rögzítették. A műsor világpremierje viszont még 2009 októberében, egy élő koncerten, Hongkongban került bemutatásra. Később, 2017-ben egy bizánci kórussal kiegészülve is előadták Románia fővárosában, a George Enescu International Festivalon.

A második album előadója a nagy múltú Ansambl Renesans (Ensemble Renaissance) szerb régizene együttes, amely még 1968-ban alakult, és tagcserékkel ugyan, de máig létezik. Repertoárjukon – nevüktől eltérően – középkori és barokk zenék, sőt szerb népzene és ortodox keresztény szakrális énekek is szerepelnek. Utóbbi kettővel kapcsolatos projektjeikben rendszeresen közreműködik Dragoslav Pavle Aksentijević (sz. 1942) szerb ikon- és freskófestő, énekes, a Zapis (= Felirat) együttes alapítója, karnagya és művészeti vezetője. Ezen a most bemutatott lemezen is hallhatjuk őt, akinek egészen különleges énekhang adottságai vannak. Erről a magyar közönség is meggyőződhetett, amikor 2013 ortodox húsvétján Budapesten, a Szent István-bazilikában szerepelt a Szent

Efrém Férfikar koncertjén. A zenekar pedig a 2012-es Csíkszeredai Régizene Fesztiválon adott műsort *Marco Polo utazásai* címen. Ehhez a zenei anyagukhoz egyébként szorosan kapcsolódik két másik albumuk, a *Journey to Jerusalem. 900 Years of Crusade 1095–1995* (1995, Edition Al Segno) és a *Journey through Dalmatia* (1999, Edition Al Segno). Mindenképpen figyelembe kell vennünk az Ensemble Renaissance 1992-es *Marco Polo. The Journey* című lemezének értékelésekor, hogy bő két évtizeddel megelőzték a másik két Polo-témájú albumot, lehetőségeik korlátozottabbak voltak, s mintegy „önerőből" – külföldi vendégelőadók nélkül – valósították meg koncepciójukat. A „szokásos" régizenei hangszereket és hangzást az arab *ud*, a kisázsiai pengetős *szaz*, a fúvós *zurna*, a háromhúros kínai lantféle *szan-hszien* (*sanxian*), és egy gong egészítik ki, amelyek biztosítják az egzotikus (ciprusi, perzsa, arab, mongol és kínai) zenei színeket. Érthetően azok a darabok a legsikerültebbek, legszebb hangzásúak, amelyekben az együttes „otthon" van: a lemez első és utolsó harmadában hallható – az egész anyagot keretbe foglaló – 13–14. századi európai zenék *(Saltarello, Ghaetta, Trotto, Laude novella)* és a bizánci énekek. Érdekességként és kontrasztként említem meg, hogy néhány évvel ezen albumot követően megjelent egy egészen más, elektronikus zenei világot képviselő („*modern classical, experimental, ambient*" stílusba sorolt) lemez is *Marco Polo* címmel az olasz Nicola Alesini és Pier Luigi Andreoni szerzőpárostól, David Sylvian, Roger Eno, David Torn és Harold Budd közreműködésével (1995, Materiali Sonori).

A harmadik bemutatandó CD-n a berlini Lautten Compagney, egy reneszánsz és barokk zenékre szakosodott együttes muzsikál. 1984-ben alapította Hans-Werner Apel, művészeti vezetője Wolfgang Katschner. Hozzájuk csatlakozott Wu Wei (sz. 1970) Délkelet-Kínából származó *seng* (kínai szájorgona) és *erhu* (kínai kéthúros térdhegedű) játékos, zeneszerző, aki a Sanghaji Zenei Konzervatóriumban tanult, 1995 óta viszont Berlinben él, 2013 óta a Sanghaji Zeneakadémia professzora. A lemezborító jól kifejezi az együttműködést: Velence – és egyúttal Szent Márk – jelképe, a szárnyas oroszlán néz szembe a kínai sárkánnyal, de ami közös bennük, hogy mindkettő arany színben pompázik. A felhangzó zenék többségét is ez az aranyló napfény ragyogja be és melegíti át, talán ezért is sokkal inkább az otthonosság, meghittség élményét nyújtják, nem az izgalmakkal járó utazását. A lemezcím arra utal, hogy Marco Polo nyomában *(trail)*, de nem az ő korában járunk. Három rövid, Pierre Phalèse gyűjteményéből való reneszánsz darabot követően az itáliai barokk gyöngyszemeit hallhatjuk, szinte valamennyiben Wu Wei *erhu* vagy *seng* játékával. Ettől lesz az egész friss és újszerű. Caccini, Rossi, Dalza, Mazzocchi, Merula, Turini, Cavalli, Monteverdi és Castello szerzeményei közé öt kínai dallam ékelődik. Az andalító hangzásból egy „sárkánytánc" *(Dragon dance)* ébreszti fel az „alvó oroszlánt", és persze a zenehallgatókat is… Mielőtt túl komolyan vennénk az egészet, a végén egy humoros – vagy inkább bosszantó? – fricskát is kapunk: a *Chinese couplet* című dalt Karl Valentin bajor komikus, kabaréelőadó, bohóc írta 1915-ben.

Capella de Ministrers – Carles Magraner
LA RUTA DE LA SEDA. ORIENTE Y EL MEDITERRANEO
1 óra 59:27 perc (Dupla CD, 2017, Licanus)

Az 1980-as évek közepén hazánkban is nagy érdeklődés kísérte – a fentebb már említett *Marco Polo* filmsorozathoz hasonlóan – *A Selyemút (The Silk Road)* című japán dokumentumfilmsorozatot, amit 1980 és 1981 valamint 1983 és 1984 között forgatott az NHK, majd két szériá-

Carles Magraner

ban, 12 és 18 részben mutattak be. Ez volt az első alkalom, hogy egy külföldi televíziós személyzet beutazhatott a Selyemút Kína területére eső szakaszára. A sorozat zenéjét – sajnos – az elektronikus és „*new age* zene" kategóriába sorolt Kitaro (eredeti nevén Maszanori Takahasi) szerezte, viszont több részben láthattunk hagyományos zenei előadókat is eredeti helyszíni felvételről. A téma sok írót, filmes alkotót és zenészeket ihlet meg újra és újra. Sőt, az elmúlt évtizedben a gazdaságpolitika homlokterébe is bekerült, az „Új Selyemút" néven említett, „Egy övezet – Egy út" program kapcsán, amit Kína indított útjára és több mint hatvan országot érint.

A Selyemút (németül *Seidenstraße*) elnevezés egy német geográfustól, Ferdinand von Richthofentől ered, aki először 1877-ben használta arra a több mint 8000 kilométert átfogó úthálózatra, amely az egyik legkülönlegesebb és legmeghatározóbb árut – sőt, olykor fizetőeszközt –, a kínai selymet elérhetővé tette a Nyugat számára. Hasonló elnevezés a „prémút", ami az északi tájakon húzódott, vagy a „borostyánút", ami Észak-Európát a Földközi-tengerrel kötötte össze, és Nyugat-Magyarországon is áthaladt. A Selyemút évszázadokon át biztosította az összeköttetést Kelet és Nyugat között, ennek mentén nemcsak kereskedelmi karavánok utaztak, hanem különféle népek szokásai, kulturális és spirituális értékei, vallási eszméi is. A selyem révén technológiai, gazdasági és művészeti kommunikáció, ismeretátadás zajlott az egymástól távoli földrajzi területek között.

Az elmúlt évtizedekben számos etnozenei kiadó (Auvidis Ethnic 1992, Playa Sound 1992, Smithsonian Folkways 2002, Accords Croisés 2004, Rough Guides/World Music Network 2005, Iris Music 2007, Air Mail Music 2009) jelentetett meg olyan tematikus albumot, amely címében is jelzi, hogy a Selyemút menti népek hagyományos zenéjét mutatja be. Soron következő hanglemezünk (*La Ruta de la Seda* = A Selyemút) annyiban más, hogy itt egyetlen zenekar – meghívott vendégmuzsikusokkal kiegészülve – részesít minket egy nagyívű „zenei utazásban". Mintha egyazon vándor küldene „zenei képeslapokat" az általa bejárt különféle országokból. Az előadó a Capella de Ministrers együttes, amelyet Carles Magraner (sz. 1962) viola da gamba művész alapított 1987-ben a spanyolországi Valenciában. Céljuk főként a spanyol zenei örökség felkutatása, tanulmányozása és korhű előadása, s napjainkig már félszáznál több albumot adtak ki. 2018-ban elnyerték az International Classical Music Awards (ICMA) legjobb régizenei felvételnek járó díját. Hazánkban méltatlanul kevéssé ismertek, habár szerepeltek a Csíkszeredai Régizene Fesztiválon 2018-ban.

Capella de' Ministrers

Ezen dupla CD-jük zenei anyaga hét egységre tagolódik. Az első címe *(Serinda O la Tierra de Los Seres)* az ókorban latinul Serica néven említett – a mai Kína nyugati részére eső – terület lakóira utal, a széresz népre (szótári jelentése: *„selyemkészítéssel foglalkozó kelet-ázsiai nép, kínaiak"*; bár egyes kutatók szerint ez inkább egy indoeurópai nép lehetett). Mindkét szó a latin *sericum* (= selyem) szóból ered, ami a görög *szérikosz* és a kínai *se* (= selyem) szavakkal is kapcsolatos. Vándorszó lévén számos nyelvben találunk hasonló alakot, például angolul *silk*, oroszul *sjolk*. A térséget egyébként – a Serica és India szavak összevonásával – *Szerindiá*nak is nevezik, itt virágzott a 2. és 11. század között a buddhista *szerind* művészet, ami görög, kínai, indiai és perzsa hatások ötvözete. Az első zeneszám egy kínai darab a buddhista barlangtemplomairól híres Dunhuangból, amit egy Tang-kori kéziratból rekonstruáltak. Ezt követően egy hindusztáni *rágá*t, majd egy perzsa dallamot hallhatunk. A 14–17. században a perzsák egyik nyelvjárása volt a Selyemút *lingua franca*ja, azaz közvetítőnyelve. A török és mongol udvarokban nemcsak a diplomácia, de az irodalom és a művelődés fő nyelve is ez volt. Ugyanazt a szerepet töltötte be, mint Európában a latin. A zenei blokkot egy latin nyelvű gregorián ének zárja *(In sericis procedere)*, amit rendhagyóan keleti hangszerekkel (szitár, *pipa*, *nej*, gong, dob) és vonós kísérettel kiegészülve adnak elő. Középkori hangzás csipetnyi Indiával, Kínával és Perzsiával fűszerezve. Forrása az 1360 táján Magyarországon készült *Isztambuli Antifonále (Antifonario de Estambul)* kódex, amit az oszmán-török hadsereg

Cheng Yu

1526-ban a Corvina-könyvtár köteteivel együtt hadizsákmányként vitt Budáról Isztambulba. Jelenleg is a Topkapi Szeráj könyvtárában őrzik, de fakszimiléje megjelent az Akadémiai Kiadónál 1999-ben és 2002-ben.

A második zenei egység témája az arab Andalúzia kultúrája, ugyanis – a muszlim térhódítást követően – Európában először itt kezdték meg a selyemhernyó-tenyésztést és selyemgyártást. Elhangzik például a szúfi misztikus és költő Al-Halládzs (857–922) egyik verse megénekelve, és egy idézet az 1023 körül Ibn Hazm által írt *Tawq al-hamama* (= A galamb nyakörve) című prózai műből, ami a szerelem valódi lényegére vonatkozó elmélkedéseket tartalmaz. A harmadik blokk címe az ezúttal is kihagyhatatlan *Marco Polo*, akinek utazását perzsa, kínai, bizánci dallamok és egy itáliai *saltarello* idézik fel. A további négy témakör: Bizánc és Itália kapcsolata, a szefárd zsidóság énekei, a keresztény Mária-énekek *(Las Cantigas)*, és az „Aragón Korona országai", ami egy történelmi állam volt Dél-Európában, területe Aragóniától Szardínián és Szicílián át Görögországig húzódott. Ennek fővárosa az a Valencia volt, amely már a 11. századtól kezdve a selyemfeldolgozás központja lett. A híres „valenciai selyem" kereskedelmének helyszíne a Selyembörze gótikus épülete, ma a Világörökség része, 2016-ban pedig az UNESCO Valencia városát „A selyem nemzetközi fővárosává" nyilvánította, és egy Selyemmúzeumot is létrehoztak. Érdekes legendát őriz az a 13. századi Mária-ének (*Cantiga de la seda*, CSM 18), amelynek szövege egy selyemfátyollal kapcsolatos csodáról szól.

A Capella de Ministrers együttest a Lluís Vich Vocalis férfikórus és három további kiváló énekes: Mara Aranda, Elia Casanova, Iman Kandoussi kíséri, valamint a marokkói Aziz Samsaoui (Al Andaluz Project, Estampie, Alia Musica, Samsaoui Ensemble) *kanun*, a bangladesi Sazed Ul Alam *szitár*, az iráni Kaveh Sarvarian perzsa *nej* és *tombak*, a kínai Cheng Yu pedig *pipa* hangszerrel egészíti ki, nagyszerű produkciót létrehozva.

A selyem és a zene kapcsolatának legjobb példája, hogy egyes hangszerek húrjai hagyományosan selyemből valók, de manapság ezeket egyre többször felváltják a fémhúrok. Érdemes felidézni, hogy létezik a Silk Road Ensemble is, amelyet a *Magyar Hüperión*ban (V. évf. 2. sz. [2017. nyár] 225. és 227. o.) már említettem.

Hespèrion XXI – Jordi Savall
IBN BATTUTA. THE TRAVELLER OF ISLAM (1304–1377)
2 óra 26:34 perc (Dupla CD, 2019, Alia Vox)

Reméljük, a kedves olvasók között nincs olyan, aki nem ismeri az idén nyolcvan esztendős Jordi

Savall-t, mert e helyen esélyünk sincs bemutatni munkásságát és a művészetben, sőt a társadalmi életben betöltött jelentőségét. A nevével fémjelzett hanglemezek száma – ha beszámítjuk a karmesteri és a viola da gambás közreműködéseit – több mint kétszáz. Az *Orient–Occident* című albumáról már írtunk (*Magyar Hüperión* I. évf. 3. sz. [2013. november–2014. január] 381–382. o.), ez a mostani hanglemez is ennek tematikájába illeszkedik. Habár Savall és együttese többségében európai középkori, reneszánsz és barokk zenéket játszik, példaértékű az a gondos figyelem és szeretet, amit a különböző népek zenéi, kultúrái és vallásai iránt tanúsít. Autentikus forrásokból merítve, autentikus előadókkal, igényesen és magas színvonalon valósít meg nagyszabású produkciókat, jó néhány kiadványa könyvészeti remekmű is egyben.

Ezúttal a muszlim berber utazó és felfedező, Ibn Battúta (1304–1368/1369 vagy 1377) útja során érintett országok, tájak hagyományos zenéjéből válogatott, amikhez hasonlókat hallhatott ő is annak idején. Marokkóban született 1304-ben, előkelő család sarjaként. Jogi tanulmányainak végeztével huszonegy éves korában útra kelt, hogy teljesítse mekkai zarándoklatát – amit később még hatszor megtett –, de utána nem tért vissza hazájába, hanem folytatta vándorlását. Három évtized alatt összesen mintegy 120 ezer kilométer utat járt be, amit dokumentált. Összehasonlításként Marco Polo útja 24 ezer kilométerre tehető.

Az iszlám legkorábbi hagyománya szerint az utazást, mint képzést és tudásforrást maga Mohamed próféta szorgalmazta, aki felszólította híveit: *„Keressétek a tudást a bölcsőtől a sírig, akár Kínáig is menjetek el érte, ha kell!”* Ibn Battúta ennek jegyében folytatta útját Mekkán és Bagdadon túl is, Afganisztánig és Kínáig, észak felé eljutott Dél-Oroszországba, járt Indiában, felkereste Ceylont, Szumátrát, Jávát, Zanzibárt, a Maldív-szigeteket, Afrikában pedig Malit, Szudánt, Kenyát. Lenyűgöző útleírása, a *Rihla*, ami arabul egyaránt jelent utazást és annak elbeszélését, 1356-ban készült el. Európa erről csupán 1858-ban értesült, amikor lefordították németre. Magyar nyelven *Ibn Battúta zarándokútja és vándorlásai* címen jelent meg a *Klasszikus útleírások* 5. köteteként a Gondolat Kiadónál 1964-ben, rövidebb változata pedig *Utazás* címen, a Serdián Kiadónál 2005-ben. A *rihla* műfaj első nagyja egyébként a valenciai Ibn Jubayr (1145–1217) volt, aki Andalúziából Mekkába tartó útját írta le.

Savall ezen albumának részletesebb bemutatásától most tekintsünk el – hagy jusson felfedezni való a tisztelt olvasóknak is –, de annyit ki kell hangsúlyoznunk, hogy a Kelet–Nyugat értelmezésében megszokott európai viszonyítási pontunkat ezúttal délre kell tolnunk. A nálunk olykor „legnyugatibb Keletnek” nevezett Marokkó korábbi arab neve *al-Magrib al-Akszá*, azaz „Távol-Nyugat” volt. Az arab világ nyugati és keleti felének megkülönböztetésére használt kifejezések a *Magreb* (= nyugat, „ahol [a Nap] lenyugszik”) és a *Masrek* (= kelet, „ahol [a Nap] felkel”). A két terület határa Líbián keresztül húzódik, de más felosztás is létezik. Mindenesetre a kettő között sokkal kisebb a különbség, mint az európai értelemben vett Kelet és Nyugat között.

Rodrigo Rodriguez
THE ROAD OF HASEKURA TSUNENAGA. MUSIC FOR SHAKUHACHI FLUTE
77:06 perc (2013, Bamboo Music Records)

Utolsó hanglemezünk olyan személlyel kapcsolatos, aki kivételesen Keletről utazott a nyugati világba. Egy japán szamuráj, Hasekura Rokuemon Tsunenaga (1571–1622) nagykövetként indult 1613-ban kelet felé két óceánt átha-

józva, Mexikón át Európába. *1614. október 5:* ez a címe az egyik szerzeménynek, ugyanis ezen a napon érkezett Spanyolországba, ahol ma is őt tekintik az első japán nagykövetnek. Madridban találkozott III. Fülöp királlyal, majd 1615 februárjában megkeresztelkedett. Még az évben Rómába utazott, és találkozott V. Pál pápával, aki beleegyezett, hogy misszionáriusokat küldjenek Japánba. Viszont nem valósult meg a kereskedelmi megállapodás a spanyol királlyal, így 1616-ban visszaindult Mexikóba, majd 1620-ban érkezett haza Japánba. Nem sokkal később egy betegségben meghalt. Nagyköveti útja látszólag kevés eredménnyel zárult az egyre inkább elszigetelődő és a kereszténységet üldöző Japánban, úttörő jellege miatt mégis történelmi jelentőségű. Ezt követően csak több mint 200 évvel később, 1862-ben hoztak létre újabb európai nagykövetséget.

Ez az életút ihlette meg Rodrigo Rodriguez *sakuhacsi* (japán bambuszfuvola) művészt, aki Argentínában született 1978-ban, majd családjával 1986-ban Spanyolországba költözött, ahol gyermekkorának nagy részét töltötte. Később Japánban tanult klasszikus és hagyományos japán zenét Kakizakai Kaoru (sz. 1959) és Miyata Kohachiro (sz. 1938) *sakuhacsi* mestereknél. Ezen az alapvetően meditatív albumon Rodriguez hagyományos és kortárs darabokat ad elő. *Sakuhacsi* szólói mellett négy szerzeményben Elena Armenteros kíséri hárfán, négyben pedig Justin Senryu Williams brit származású, de Japánban élő *sakuhacsi* művésszel játszik duettet. Utóbbi egyébként hazánkban is koncertezett a Budapest Music Centerben 2017-ben.

A CD megjelenését a Japán Alapítvány és a spanyolországi Japán Nagykövetség támogatta, és amikor a „Spanyolország–Japán 2013/14-es kettős év" keretében Naruhito japán koronaherceg – aki 2019-ben lett császár – Spanyolországba látogatott, a neki szánt hivatalos ajándékok egyikének ezt választották a két ország közötti kulturális és művészeti kapcsolat jeleként. Haszekura útjáról egyébként filmet is forgattak 2018-ban *A Samurai at the Vatican* címmel, Stéphane Bégoin rendezésében.

Hasekura Tsunenaga (1571–1622), a kereszténnyé lett japán szamuráj

Végül meg kell említenünk Jordi Savall két hasonló témájú albumát: a *La ruta de l'Oriente* (Alia Vox, 2007) Xavéri Szent Ferenc 1549-es japán missziójával foglalkozik, a *Hispania & Japan. Dialogues* (Alia Vox, 2011) pedig a két nép zenei párbeszédének jegyében született, a Japánt sújtó földrengés és cunami áldozatainak emlékére.

Hegedűs Zoltán